

tév/hit

Tévedések és tévesztések a régi irodalomban

Fiatalok Konferenciája 2017

reciti

A *Fiatalok Konferenciája* ötödik konferenciakötetét tartja kezében az olvasó. A FiKon becenevű hallgatói kezdeményezés célja egy a fiatal kutatók számára szervezett, szakmailag igényes, a régi magyar irodalommal foglalkozó évenkénti konferenciasorozat megrendezése. A 2017 őszén a Pécsi Tudományegyetemen lezajlott *TÉV/HIT: Tévedések és tévesztések a régi irodalomban* című konferencia is ebben a szellemben valósult meg. Jelen kötet az itt elhangzott előadások tanulmányá szerkesztett változatát tartalmazza.

tév/hit

Tévedések és tévesztések a régi irodalomban

Fiatalok Konferenciája 2017

Szerkesztette

Etlinger Mihály
Markó Anita
Pálfy Eszter
Szatmári Áron
Virág Csilla
Vrabély Márk

reciti

Budapest
2018

A kötet megjelenését támogatták:

ELTE BTK Centre des Hautes Études de la Renaissance

ELTE BTK Régi Magyar Irodalom Tanszék

ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat

PTE BTK Klasszikus Irodalomtörténeti és Összehasonlító Irodalomtudományi
Tanszék

Lektorálta:

Bartók Zsófia Ágnes

Förköli Gábor

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább!* 2.5. Magyarország Licenz (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu>) feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható. Köteteink a reciti honlapjáról letölthetőek. Éljen jogaival!

ISBN 978-615-5478-68-0

Kiadja a reciti,

az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének

tartalomszolgáltató portálja ► www.reciti.hu

<http://www.reciti.hu>

Borítóterv: Kiss Béla

Tördelte: Szilágyi N. Zsuzsa

Tartalom

Előszó	7
MARÓTHY SZILVIA <i>Börtönben koholt versek, versekben koholt börtön</i> Koháry István költészetéről	9
MOLNÁR ANNAMÁRIA <i>Mizogin Boccaccio?</i> <i>A Corbaccio nőképétől a De mulieribus clarisig</i>	29
SCHELHAMMER ZSÓFIA <i>Nyilvánosan elveszve</i>	41
SEBESTYÉN ÁDÁM <i>„Csalárd csudákról”</i> A csoda értelmezései Bornemisza Péter prédikációiban	51
SZŰCS KATA ÁGNES <i>Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet ikonográfiája</i> <i>a 16–17. századi portugál legendairódalom tükrében</i>	65
VARGA RÉKA <i>Tudományosság és vallási hevület</i> Ézsaiás 53,8 Válaszúti György Pécsi Disputájában és Heltai Gáspár <i>Hálójában</i>	83
VIRÁG CSILLA <i>Fikció és történelem a 17. századi Angliában</i>	95
VRABÉLY MÁRK <i>„Embernek három fő ellensége vagyok”</i> A Bod- és a Lobkowicz-kódex két traktátusának vizsgálata	107

SZŰCS KATA ÁGNES

Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet ikonográfiája a 16–17. századi portugál legendairodalom tükrében

Az általam vizsgált két középkori női szent, Portugáliai Szent Erzsébet (1269/70–1336)¹ és Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231) rokoni kapcsolatban álltak egymással, mindketten királyi családok leszármazottai voltak, akiket fiatalon, politikai okokból házasítottak ki. Vallásos, karitatív életet éltek, özvegységüket a világi élettől visszavonultan, önmegtartóztatásban töltötték. Kórházak és egyéb, rászorulókat felkaroló intézmények patronálása fűződik mindkettőjük nevéhez. Származásukból, életvitelükből és a középkori legendairodalom sajátosságából fakadóan a két szent hagiográfiájában hasonló motívumok és csodák jelennek meg, mely jelenséget a dinasztikus kötelék tovább erősítette. A különböző betegségek csodás gyógyítása, halottak feltámasztása mindkét szentre jellemző csodatétel. Jellegében hasonló, bibliai előképpel rendelkező csoda Erzsébetnél a kenyérszaporítás, Izabelnél a víz borrá változtatása. Mindkettejüknek megjelenik álmában egy már elhunyt rokona,² aki a purgatóriumból kéri közbenjárásukat, haláluk idejét pedig jelenések kísérik: Árpád-házi Erzsébetnek Krisztus, Portugáliai Erzsébetnek a Szűzanya mutatkozik meg a halálos ágyánál. A legmarkánsabb, ikonográfiailag is jól megragadható egyezés a két szent legendáriumában az úgynevezett rózsacsoda, amikor a kötényben vitt étel vagy adomány rózsává változik alamizsnaosztás közben.

Az eddigiekből következően a két szent ikonográfiája is nagyban megegyezik, gyakran ábrázolják mindkettőjüket a kötényükben rózsát tartva. Királyi származásuk okán koronával a fejükön, visszavonult özvegységük miatt pedig többször szegény, vagy szerzetesi ruhában jelenítik meg őket,³ emellett a jóté-

¹ A portugál királyné Szent Izabel, Rainha Santa, azaz Szent Királyné néven is ismert.

² Erzsébetnek anyja (Gertrúd), Izabelnek pedig lánya (Constanza).

³ Mindkét szent erősen kötődik a ferences rendhez. Árpád-házi Szent Erzsébetet életmódja miatt a harmadrend női védőszentjévé választották IX. (Szent) Lajos mellé. Izabel klarissza apácakolosotort alapított, ahol özvegységét harmadrendiként töltötte, halálos ágyán pedig belépett a rendbe.

konykodás és az irgalmas cselekedetek szimbólumai kísérik őket. A portugál szent ikonográfiájához hozzátartozik még az aragón–portugál kettős címer, a földön mellette lévő korona és jogar, illetve a vándorbot, amely a férje halála után tett zarándoklatára utal. Erzsébetnél gyakran jelennek meg attribútumként a kancsó, a kenyér és a betegápolás kellékei.

Jelen dolgozatban kettejük ikonográfiáját abból a szempontból vizsgálom, hogy a Jacobus de Voragine nyomán megindult szentek élete-hagyomány miként jeleníti meg alakjukat az Ibériai-félszigeten keletkezett kora újkori, portugál nyelvű nyomtatványokban.

Legenda Aurea-fordítások a középkori Európában

Jacobus de Voragine, a 13. századi domonkos szerzetes legismertebb munkáját *Legenda Aurea* néven szokás emlegetni. A mű eredeti címe *Legenda Sanctorum* volt, de több címváltozatban is megjelent Európában (*Flores Sanctorum*, *Historia lombardica*). Az első kézirat kb. 170 fejezetet tartalmazott, legtöbbjük rövidített formája egy-egy szent életrajzának, legendájának, amelyek az adventtal kezdődő naptári év sorrendjében szerepelnek.⁴ A gyűjtemény már Jacobus életében is több változatban terjedt, szerzői kiegészítésekkel. A fordítások ehhez további pótlásokat és kiegészítéseket fűztek. A *Legenda Aurea* köztudottan egyike volt az első 15. századi inkunábulumoknak; néhány ilyen ősnymtatvány akár több mint 400 legendát is tartalmazhatott. Ebben a sokféle változatában ez volt az egyik legnagyobb számban terjesztett mű – a Biblián kívül – egészen a késő 16. századig.⁵

A középkori Európában a latin eredeti folyamatos terjesztése mellett hamar elkezdődött a vernakuláris nyelvekre történő fordítása is. A legtöbb a 14–15. század során, prózában keletkezett, de már Jacobus de Voragine életében, vagyis a 13. század vége előtt jelentek meg tekintélyes részletek közép-angol

⁴ A *Legenda Aurea* minden változatot figyelembe vevő kritikai kiadása mindezidáig nem készült el. A Graesse-féle szövegkiadás (1890; 1965) 182 fejezetet tüntet fel, de egyes szentek hagiográfiájának első megjelenése továbbra is kérdéses. Még Jacobus életében több változatban jelent meg a munka, ezért többek között Árpád-házi Szent Erzsébettel kapcsolatban is felmerül a kérdés, hogy vajon szerepelt-e a legelső összeállításban. Jacobus de VORAGINE, *Legenda Aurea*, szerk. tan. MADAS Edit (Harmonia Mundi könyvek. Budapest: Helikon, 1990), 315–321.

⁵ Harald KITTEL, Juliane HOUSE and Brigitte SCHULTZE, „Legenda Aurea in translation in Medieval Europe”, in *Übersetzung = Translation = Traduction: ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung = an international encyclopedia of translation studies = encyclopédie internationale de la recherche sur la traduction, 1345–1354* (Berlin, New York: Walter de Gruyter, 2007), 1345.

és középelnémet, illetve katalán nyelven is.⁶ Ezen anyanyelvi interpretációknak sok tekintetben változatos a hozzáállása a fő szövegtörzshöz. Némelyik egyszerűbb narratívát követve, latinizmusoktól mentesen, rövidebb formában teszi közzé a legendákat, kihagyva Jacobus etimológiai és egyéb historiográfiai fejtegetéseit. Más, kidolgozottabb variánsok szabadon szerkesztik, bővítik az eredeti szövegtörzset és nagymértékben változtatnak a fejezetek tartalmán és elrendezésén, illetve akadnak olyanok is, amelyek több forrásból kompilálnak, és beleépítenek a *Legenda Aurea*ban nem szereplő latin vagy népnyelvű legendákat is. Utóéletét tekintve Jacobus de Voragine munkája kitűnő alpanyagot biztosított a későbbi prózában vagy versben készült hagiográfiák, prédikációk és egyéb áhítatos olvasmányok elkészítéséhez is.

A dolgozatban tárgyalt nyomtatványok kontextusba helyezése céljából a következőkben röviden kitérek az Ibériai-félsziget *Legenda Aurea*-hagyományára, ahol a források feldolgozása, a kéziratok szortírozása és az egyes szentek legendáinak vizsgálata 2007 óta folyik.⁷

A *Legenda Aurea* Katalóniában megjelent fordítása az elsők között szerepel a népnyelvi fordítások sorában. A *Vidas de Santos Rossellones* katalán nyelven készült kéziratok kompiláció, amely a Provence–Languedoc régióban korán megjelenő ferenceseknek köszönhetően került a félszigetre.⁸ A fordítás – amely szinte egykorú a forrásával – a 13. század végén készült, és több, a 14. század első feléből származó kéziratban is fennmaradt. A munka a ma már Franciaországhoz tartozó roussilloni St. Michel de Cuxa apátságban készült, ahonnan két irányba terjedt tovább: északra a Languedoc irányába és délre, az Ibériai-félsziget felé, ahol az ilyen típusú szentek életét tartalmazó gyűjteményes köteteket általánosságban *Flos Sanctorum* néven emlegették.

Az első, nyomtatásban is megjelent katalán nyelvű változatot, amelyet Johan Rosenbach adott ki Barcelonában, 1494-re datálják. A Roussillonban készült kézirattal való kapcsolata nem tisztázott. A nyomtatvány népszerűségét jelzi Mariano Aguiló y Fustér 1923-as munkája: a *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860* című, Madridban megjelent katalógusában számos *Flos Sanctorum* kezdetű tétel is szerepel a 15–16. századból.⁹

⁶ Uo., 1345.

⁷ Uo., 1351.

⁸ Geneviève BRUNEL-LOBRICHON, „Les saints franciscains dans les versions en langue d’oc et en catalan de la *Legenda aurea*”, in *Legenda aurea. Sept siècles de diffusion: actes du colloque international sur la Legenda aurea: texte latin et branches vernaculaires à l’Université du Québec à Montréal, 11–12 mai 1983*, éd. Brenda DUNN-LARDEAU, 103–115 (Montréal: Bellarmin, 1986).

⁹ *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, ed. MARIÀ AGUILO I FUSTER (Madrid: Sucerores de Rivadeneyra, 1923), 854. http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/catalogo-de-obras-en-lengua-catalana-impresas-desde-1474-hasta-1860--0/html/009e88c2-82b2-11df-acc7-002185ce6064_879.html (2017. 09. 25.)

A kasztíliai nyelven megjelent *Legenda Aurea*-variánsok szöveghagyományának két legfontosabb ágát a *Gran Flos Sanctorum* kézirat, illetve a Juan de Burgos nevéhez köthető *Leyenda de los Santos* nyomtatott változataiban határozza meg a szakirodalom.¹⁰ A *Gran Flos Sanctorum* címen ismertté vált, 14. század végi kompozíció több töredékes 15. századi kéziratban maradt fenn. Ezen példányok egyikének tartalomjegyzéke a kötet szabadabb forráskezeléséről tanúskodik, ugyanis a több mint 200 legendából álló szövegtörzset kb. 60 új betoldás található.¹¹ Továbbá sokszor rövidít a szövegen, más esetekben pedig részletesebben kidolgoz legendákat: ez a szerkesztésmód általában jellemző a spanyol változatokra, míg a katalánokra kevésbé.¹² A *Gran Flos Sanctorum* egy kézírata volt az alapja a 16. században nyomtatásban is megjelent *La vida y pasión de Nuestro Señor Jesucristo, y las historias de las festividades de su Santísima Madre, con la de los santos apóstoles, mártires, confesores y vírgines* című gyűjteményes munkának, amelynek 1516-os kiadását Gonzalo Ocaña, az 1521-es kiadását pedig Pedro de la Vega szerkesztette. Mindkettő Zaragozában jelent meg, és 1580-ig számos alkalommal újranyomtatottak őket.¹³

A félsziget szentek élete-kiadásainak másik nagy befolyással rendelkező hagyománya az úgynevezett *Leyenda de los Santos* volt, amelyet Juan de Burgos adott ki Burgosban a 15. század végén.¹⁴ A nyomtatvány függelékében *extravagantes*ként jelennek meg azok a szentek, akik nem szerepeltek az eredeti *Legenda Aurea*-ban, de a kasztíliai, illetve félszigeti hagyományban népszerűek, fontosak voltak, esetleg helyi kultusszal rendelkeztek. Úgy tartják, hogy ennek a gyűjteménynek későbbi, 16. századi kiadásai lelkesítő olvasmányként szolgáltak Loyolai Szent Igánc és Avilai Szent Teréz számára is.¹⁵

Portugáliában három szentek élete-hagyományról számol be a szakirodalom.¹⁶ Az egyik egy *Legenda Aurea*tól független tradíció, amelynek feltételezhető eredete a kasztíliai Bernard de Brighuega latin nyelvű passió-kiadásában, illetve annak portugál nyelvű fordításában keresendő. Olyan, a 14. század első feléből származó hagiografikus gyűjteményről van szó, amely Jacobus munkájához időben közel, de attól függetlenül keletkezett, és az apostolok és mártírok legendáit tartalmazta. A hagyomány másik, gallego-portugál nyelvű ágáról kevés információ áll rendelkezésre, létezését ugyanis csak egy 15. századi másolatból fennmaradt négy oldalas töredék, valamint 14–15. századi könyvjegyzékek ta-

¹⁰ KITTEL, HOUSE, SCHULTZE, „Legenda Aurea in translation...”, 1351–1352.

¹¹ B. B. THOMPSON and J. K. WALSH, „Old Spanish Manuscripts of Prose Lives of Saints and Their Affiliations. I: Compilation A (The Gran Flos Sanctorum).”, *La Crónica* 15(1986): 17–28.

¹² KITTEL, HOUSE, SCHULTZE, „Legenda Aurea in translation...”, 1352.

¹³ Uo., 1352.

¹⁴ A kiadás feltételezett dátuma 1497/1499. <http://data.cerl.org/istc/ij00183500> (2017. 10. 9.)

¹⁵ KITTEL, HOUSE, SCHULTZE, „Legenda Aurea in translation...”, 1352.

¹⁶ Uo., 1352.

núsítják.¹⁷ A harmadik szöveg hagyomány pedig a fentebb említett kasztíliai *Legenda Aurea*-fordításból eredeztethető. A Juan de Burgos által latinból kasztíliai nyelvre fordított *Leyenda de los Santos* portugálul *Ho flos Sanctorum em Lingoajê Portugues*¹⁸ címmel jelent meg nyomtatásban 1513-ban, saját *extravagantes* szekcióval.¹⁹

Árpád-házi Szent Erzsébet és Portugáliai Szent Erzsébet megjelenése a portugál *Flos Sanctorum*-irodalomban

A továbbiakban két szövegcsoporthat elemzek részletesebben, előtérbe helyezve a dolgozat két központi alakját. Elsősorban a nyomtatványokat jellemző tévedésekre szeretnék rámutatni, ti. az életrajzi és ikonográfiai egyezésekből fakadóan a legendairóadalom gyakran összekeverte a két szent életének egyes eseményeit, az attribútumok összemosódása pedig a műalkotások esetében sokszor a mai napig megnehezíti művészettörténeti azonosításukat.²⁰

Az első szövegcsoporthat az 1513-as portugál nyelvű *Flos Sanctorum* képviseli. Ez az első nyomtatásban megjelent portugál nyelvű legendagyűjtemény, amely egyetlen, töredékes példányban maradt fenn. Nyelvezetét és írásmódját tekintve egy 16. századinál korábbi változat másolatáról lehet szó, hiszen megőriz olyan helyesírási formákat és nyelvtani szerkezeteket, amelyek ekkor már nem jellemzőek.²¹ Arra, hogy a nyomtatványban miért csak Árpád-házi Szent Erzsébet élet-

¹⁷ Uo., 1352.

¹⁸ <http://purl.pt/12097> (2017. 10. 9.).

¹⁹ Cristina SOBRAL, „O Flos Sanctorum de 1513 e suas adições portuguesas”, *Lusitania Sacra. Lisboa* 13–14 (2001–2002): 531–568.

²⁰ Egy Jan Provost-kép attribúcióját illetően még az 1960-as évek végén is egymással vitatkozó tanulmányok születtek. A triptichon egyik szárnyán egy ülő nőalak látható, aki az egyik kezében két egymásba csúsztatott koronát tart, a másikban egy könyvet. A nőalak szerzetesi ruhát visel, de a fejét korona ékesíti. A háttérben egy város körvonalai bontakoznak ki. João Cordeiro Pereira a *Jornal de Artes e Letras*-ban publikált tanulmánya szerint a ma a genovai Galleria di Palazzo Biancóban található képen Portugáliai Szent Erzsébetet látjuk, míg többek között Aníban Pinto de Castro úgy vélekedik, hogy az Árpád-házi szentet. Idézi: Aníban Pinto de CASTRO ed., *A Coroa o Pão e as Rosas: VII Centenário do nascimento de Santa Isabel da Hungria* (Coimbra: Gráfica de Coimbra, 2007), 128–131. A továbbiakban még lesz szó a háromkoronás attribútumról, de egy teljesen más téma, a nyomtatványokban megjelenő metszetek műfaja kapcsán.

²¹ Megfigyelésemet részben alátámasztják az alább felsorolt szakirodalmak vonatkozó részei is. Egy példa erre Árpád-házi Szent Erzsébet kapcsán az életrajzában megjelenő különböző archaikus névváltozatok szerepeltetése (*Elisabeth* [hétyszer], ill. *Helisabeth* [ötször]), melyek a kortárs forrásokban már felcserélődtek a ma is használatos Isabel alakra.

Vö. Maria Clara de Almeida LUCAS, *Hagiografia Medieval Portuguesa*, Biblioteca breve 89 (Lisboa: Instituto de Cultura e Língua Portuguesa Ministério da Educação, 1984), 13; Verónica DE SOUZA SANTOS, *As Santas Mulheres em um Flos Sanctorum em Lingoajê Portugues* (kiadatlan disszertáció, Programa de Pós-Graduação em Letras e Linguística, Universidade Federal da

rajza szerepel, magyarázatul szolgálhat, hogy egy korábbi kiadás másolatáról van szó, illetve az a tény, miszerint a coimbrai Szent Királyné boldoggá avatása (1516) ekkor még nem zajlott le, és a szentté avatására (1625) is több mint 100 évet kellett még várni. Magáról a nyomtatványról nagyon keveset tud a szakirodalom. Címlapja és kolofónja is hiánytalan, és ezekből kiderül, hogy a művet Hermão Campos és Roberte Rabelo nyomtatta ki Lisszabonban. A nagy földrajzi felfedezések és a portugál gyarmatosítás mentén megjelenő kulturális és vallási érdekeket kiszolgáló kiadást I. Mánuel király támogatta.²² Campos révén a fél-szigeten, főleg Sevillában dolgozó német nyomdászok munkáinak kontextusába helyezhető az 1513-as nyomtatvány.²³ Hozzájuk köti az is, hogy a kiadáskor Campos a kasztíliai modell követése mellett döntött, az ekkor már kéziratossan létező portugál hagyomány ellenében.

A kötetben Szent Erzsébet életrajza az *extravagantes* szekcióban jelenik meg²⁴ „*Da Sancta y muy piedosa molher Elisabeth filha del rey de Ungria*”²⁵ címmel, a tartalomjegyzékben pedig mint *Elizabeth filha del rey hūgria*²⁶ hivatkozzák. Életrajza a 222v–236v oldalakon található, amely terjedelem akkor bizonyul különösen figyelemre méltónak, ha összehasonlítjuk a nyomtatványban szereplő többi női szent életrajzával.²⁷ Mint minden legendát a kiadványban, ezt is metszet kíséri: a szent boltívek alatt áll, szerzetes ruhában, fején egy koronával, kezében további kettőt tartva.²⁸

Az általam vizsgált másik szövegcsoporthba tartozik Diogo do Rosario (?–1580) domonkos szerzetes szentek életét tartalmazó munkájának három kiadása. Az

Bahia, Instituto de Letras, 2011), 386–387; José Joaquim NUNES, ed. *Crónica da Ordem dos Frades Menores (1209–1285): manuscrito do século XV, agora publicado inteiramente pela primeira vez e acompanhado de introdução, anotações, glossário e índice onomástico*. 2 köt. (Coimbra: Imprensa da Universidade, 1918), XIV–XV, <https://archive.org/details/crnicaaordemd01nune> (2017. 04. 20.)

²² Vö. LUCAS, „Hagiografia Medieval...”, 15–17; SOBRAL „O Flos Sanctorum...”, 531.

²³ Különös tekintettel a Sevillában tevékenykedő Jacobo Crombergerre és Fradique de Basileiára, melyet a kiadványban használt tipográfia is megerősít. SOBRAL, „O Flos Sanctorum...”, 531–532.

²⁴ Annak ellenére, hogy a *Legenda Aurea* egyes korai, szerkesztői változataiban már megtalálható az életrajz.

²⁵ A szent és igen kegyes asszonyról, Erzsébetről, a magyar király lányáról. (Saját fordítás, Sz. K.)

²⁶ Erzsébet, magyar király lánya. (Saját fordítás, Sz. K.)

²⁷ A 32 női szent közül Erzsébet életrajza összesen 782 sorból áll, míg az átlagosan jellemző terjedelem a női szentek életrajzában 200–300 sor. Erzsébetét megközelíti Siennai Szent Katalin legendája (653 sor) és a Szűz Mária születéséről szóló rész (541 sor). Santos, „As Santas Mulheres...”, 7–9.

²⁸ L. 1. melléklet. A három koronával történő ábrázolásmód ismerős lehet, hiszen jobbára ezt a kompozíciót használják Árpád-házi Szent Erzsébetet ábrázolásakor az ekkortájt népszerű óráskönyvek kézzel festett miniatúráin is. L. KARL Lajos, „Szent Erzsébet a Dent-breviáriumban”, in *Philologiai Dolgozatok a magyar–német érintkezésekről*, szerk. GRAGGER Róbert, 30–33 (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1912).

*editio princeps*²⁹ 1567-ben jelent meg, és egészen a 19. századig több átdolgozott kiadást ért meg. A 4. kiadástól kezdve a cím elé került a *Flos Sanctorum* kifejezés is, ami vélhetőleg valamiféle műfaji behatárolást segített elő. A munkát Bartolomeu dos Mártires, Braga érseke megbízásából állította össze Rosario, aki az életrajzok előtt jellemzően beszámol az általa használt forrásokról. Annak ellenére, hogy mind a szerkezet, mind a kötetben szereplő szentek névsora jórészt megegyezik az 1513-as *Flos Sanctorum*éval, ez utóbbi kiadást nem említi a forrásai között.

Diogo *Flos Sanctorum*ának legkorábbi hozzáférhető példánya annak második kiadása, amely 1577-ben jelent meg Coimbrában.³⁰ Rosariónál már mindkét női szent szerepel. Izabelt tehát 1516-ban avatta boldoggá X. Leó pápa, a nyomtatványban – mintegy megelőlegezve a folyamat betetőzését – szentként hivatkoznak rá. A tartalomjegyzékben mindkettejüket az 'I' betűnél Isabelként, azaz portugál névváltozatban találjuk meg. A kiadásban a metszetek helyzete problematikus: amelyik az 1513-as kiadásban Erzsébetnél szerepelt, most Izabel életrajzát vezeti be, a magyar szentnél pedig – az előzőhöz képest – új, és típusát tekintve jellegtelen, a kiadványokban más szenteknél is előforduló ábrázolást láthatunk.³¹

Rosario következő, 1585-ös kiadásának tartalomjegyzékében³² a magyar szent neve mellett a „magyar király lánya” kiegészítés jelenik meg. Az egyes hagiográfiákat megvizsgálva azt látjuk, hogy mindketten új, eddig még nem használt metszeteket kapnak.³³ Ezek Portugáliaiban Szent Erzsébetet a coimbrai kolostorépítési munkálatai közben, Árpád-házi Szent Erzsébetet pedig a halálos ágyán ábrázolják.

Diogo do Rosario *Flos Sanctorum*ának 1681-es kiadása³⁴ a tartalomjegyzékben az eddigiekkel ellentétben már nem alfabetikus rendben, hanem hónapokra bontva sorolja fel a kötetben szereplő szentek neveit. A portugál szent hagiográfiája tehát júliusnál, a magyar szenté pedig novembernél szerepel.³⁵ Az életrajzok előtt itt is metszetek helyezkednek el, még hozzá két egyforma: szerzetesi ruhába öltözött, fején koronát viselő nőalakot ábrázolnak, aki mintha egyik

²⁹ Diogo do ROSARIO, *Historia das vidas & feitos heroicos & obras insignes dos sanctos: com muitos sermões & praticas spirituaes que seruem a muitas festas do anno / reuistas & cotejadas cõ os seus originaes* (Braga: em casa de Antonio de Maris, 1567).

³⁰ Diogo do ROSÁRIO, *Historia das vidas e feitos heroicos e obras insignes dos sanctos* (Coimbra: Antonio de Mariz, 1577).

³¹ L. 2–3. melléklet. *Isabel Raynha de Portugal* (13. oldal), illetve, *Isabel víuua* (195. oldal).

³² ROSÁRIO, *Historia das vidas e feitos heroycos e obras insignes dos sanctos*. [...]. *Agora nesta vltima impressam emendado & acrescentado de algu[m]as vidas de sanctos* (Lisboa: Antonio Ribeiro: a custa de Ião Despanha e Miguel Darenas, liureiros, 1585), <http://purl.pt/14884>. (2017. 10. 9.)

³³ L. 4–5. melléklet. <http://purl.pt/14884/1/index.html#/523/html> (2017. 09. 27.), <http://purl.pt/14884/1/index.html#/795/html> (2017. 09. 27.)

³⁴ ROSARIO, *Flos sanctorum* [...], (Lisboa: António Craesbeeck de Mello, 1681).

³⁵ *Historia de vida de S. Isabel Rainha de Portugal* fol. 561; *Vida de S. Isabel filha del Rey de Ungria* fol. 819.

kezével rózsákat tartana a kötényében, a másikkal pedig egy botot.³⁶ Ez azért különös, mert noha a rózsza a két szent közös attribútuma, a vándorbotot általában csak Portugáliaiai Szent Erzsébethez szokás kapcsolni, a férje halála utáni zarándoklata miatt.

A több száz életrajzot felölelő, metszetekkel ellátott szövegtankönyv, valamint a kiadásonként megjelenő apróbb változtatások (az átstrukturált tartalomjegyzék, a két szent megegyező neve), illetve a korabeli nyomdák működésének sajátosságai szinte már önmagukban magyarázatul szolgálhatnak az ábrák felcserélődésére vagy téves elhelyezésére.

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy Portugáliaiai Szent Erzsébet coimbrai kultusza ambivalens kapcsolatban állt az Árpád-házi szent európai népszerűségével. Kezdetben jellemző volt, hogy életrajzírói kifejezetten hangsúlyozták a portugál szent magyar felmenőit szentségének erősítése, és talán a szentté avatási folyamat meggyorsítása érdekében is.³⁷ Egyes források a két szent életvitelének hasonlóságát is kiemelik, és arra figyelmeztetnek, hogy a portugál királyné nemcsak a nevét, hanem a szent életmódot is „megörökölte” távoli nagynénjétől.³⁸

Az ilyen hivatkozás nem idegen sem a hagiográfia műfajától, sem pedig a királyi családok egyházi és politikai ambícióitól.³⁹ Ebben az esetben is valami hasonló állhatott a háttérben, de úgy vélem, a hasonlóságok miatt a magyar szent Európa-szerte népszerű kultusza túlságosan elvonta a figyelmet a portugál szent tiszteletéről, megnehezítve ezzel nem csak az önálló európai, de még a helyi kultusz kialakulását is. Ennek ellensúlyozására – úgy tűnik – a coimbrai egyházmegye vezetősége és a Szent Kereszt Ágoston-rendi monostor,

³⁶ L. 6–7. melléklet. <https://archive.org/stream/flossanctorumhis00rosa#page/560/mode/2up> (2017. 09. 30.), <https://archive.org/stream/flossanctorumhis00rosa#page/820/mode/2up> (2017. 09. 30.)

³⁷ „E, quando esta rainha Dona Isabel naceo andava a era de César em mil e III e nove anos, e, porque a madre delrey D. Pedro fora filha delrey d’Onglia[!] e o fora irmã de Santa Isabel, foy posto a esta rainha de Portugal nome Isabel.” (És amikor ez a királylány, Izabel megszületett, Cézár szerint 1309 volt [a Gergely naptár szerint 1271 Sz. K.] és lévén, hogy D. Pedro király anyja magyar király lánya, és Szent Erzsébet testvére volt, ezért kapta meg Portugália királynéja is az Izabel nevet. [Saját fordítás, Sz. K.]). José Joaquim NUNES, *Vida e milagres de Dona Isabel, rainha de Portugal: texto do século XIV, restituído á sua presumível forma primitiva e acompanhado de notas explicativas* (Coimbra: Imprensa da Universidade, 1921), 19.

³⁸ „E por amor desta sua tia foy posto nome Isabel a esta santa Raynha por ordenação diuina, porque teuisse seu nome, como auia de ter a sanctitaded da vida & deuação & habito do Padre São Francisco.” (És az ő [nagy-]nagynénje iránt érzett szeretetből ez a szent királyné az Izabel nevet kapta, Isten által elrendelve, ugyanis ahogyan megkapta a nevét, úgy az életszentséget, az odaadást és Szent Ferenc atya habitusát is megörökölte tőle. [Saját fordítás, Sz. K.]). Marcos de LISBOA e Luis dos ANJOS, *Parte segunda das Chronicas da Ordem dos Frades Menores e das outras orde[n]s segunda & terceira, instituidas na Igreja per o Sanctissimo Padre Sam Francisco* (Lisboa: Pedro Crasbeeck, 1615), 210v.

³⁹ L. KLANICZAY GÁBOR, *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek* (Budapest: Balassi, 2000), 240–304.

a régió két, nagy befolyással bíró egyházi intézménye, egy idő után megkezdte Árpád-házi Szent Erzsébet liturgikus tiszteletének tudatos leépítését. A két intézmény által kiadott 16. századi breviáriumokban, illetve egyéb liturgikus könyvekben, amelyek a portugál szent boldoggá avatása után jelentek meg, elkezdték mellőzni Árpád-házi Szent Erzsébet ünnepét, ezzel párhuzamosan előtérbe helyezni Portugáliai Szent Erzsébet alakját.⁴⁰ Ennek a jelentősége akkor mutatkozik meg jobban, ha a coimbrai kiadványokat összehasonlítjuk a 16–17. század folyamán Portugáliában használatos, de más kiadóknál megjelent liturgikus könyvekkel. Azokban ugyanis a magyar szent ünnepe továbbra is megtalálható.⁴¹

A portugál nyelvű szentek élete-kiadványokban szereplő metszetek vizsgálata betekintést engedett az Ibériai-félszigeten jelenlévő kora újkori Szent Erzsébet-kultuszba. A kutatás egyik következő állomása a nyomtatványokban megjelent hagiográfiák szövegszintű elemzése, amelynek eredményei vélhetőleg segítenek megválaszolni a metszetek kapcsán idáig felmerült kérdéseket. Az látszik kirajzolódni ugyanis, hogy a magyar szent ábrázolása egyre jelentéktelenebb eszközökkel történik, és az 1681-es kiadásban Erzsébetét végül magába olvasztja a portugál királyné ikonográfiája. Figyelembe véve a coimbrai törekvéseket, ezidáig tisztázatlan, hogy Rosario kiadványai esetében vajon beszélhetünk-e szándékosságról a hibásan elhelyezett metszetekkel kapcsolatban. További vizsgálatokat igényel a nyomdász, Antonio de Mariz személye, aki egyaránt felelt az 1577-es *Flos Sanctorum* és az 1588-as *Festa propria, et specialia*[...] kiadásáért is.

⁴⁰ *Breviarius secundum usum insignis monasterii sctē crucis colibriēsis*, ([Coimbra]: Germanus GALHARDUS, 1531); *Festa propria, et specialia diocesis Conimbricensis*, (Conimbricæ: Antonius de MARIZ, 1588). Castro, *A coroa, o pão e as rosas...*, 107–113.

⁴¹ Vö. *Missale ordinis cisterciēn* ([Parisiis]: Eglebertus de Marnef, Joannes Kaerbriandus Huguelin, Ambrosius Geraut, [1510]); *Breuirium sed'm ordinez augustini* (s.l.: Dionisius Gonzalez de Sequera, 1514); *Missale secūdū vsum ordinis cisterciensis* (Parisiis: Ambrosius Girault, Nicolaus Prevost, 1529); *Missale ad usum Sacrossanctae Romanae ecclesiae* (Lugduni: apud Iacobum Giuneti, 1542); *Missale ad Sacrisancte Romane* (Parisiis: Jacobii apud Iolandam Bonhomme, 1542); *Breuirium bracharese* (Brachare: Johannes Aluarus et Johanes Barrerius, 1549); *Breviarium Romanum* (Conimbricæ: apud Antonium à Santillana, 1555); Joao BAPTISTA, *Kalendarium Romano Perptvo* [sic!] (s.l.: António Ribeiro, 1588); *Missale romanum* (Conimbricæ: Officina Roderici de Carvalho Covtinho, 1675); *Missale Romanum* (Antuerpiae: Officina plantiniana, 1680). Castro, *A coroa, o pao e as rosas...*, 108, 101-es jegyzet.

The Iconography of Saint Elizabeth of Hungary and Saint Elizabeth of Portugal in Consideration of the 16–17th-century Portuguese Hagiographical Literature

The tangled iconography of Saint Elizabeth of Hungary (1207–1231) and Saint Elizabeth of Portugal (1269/70–1336) faithfully reflects the hagiographical similarities between them. In this paper, I examine how their figures are represented in the 16–17th-century Portuguese legendary material originated from the collected works of Jacobus de Voragine containing the lives of saints; the literary tradition called *Flos Sanctorum* on the Iberian Peninsula.

The saintliness of the two women (correlating to their lifestyle and lineage) resembles such an extent that it is traceable to their hagiographies and throughout the centuries generated many overlaps in their iconography as well.

However, the inaccurate placement of engravings in the Portuguese printed matter during the early modern period can be interpreted not just as the typographer's negligence, but also as an impression of the Church's political aspirations at the time.

Da sancta e muy piedosa molher
Elisabeth filha del rey de vngria.

Sancta elisabeth filha del Rey de
vngria muy nobre per geeracõ:
mas mais nobre per virtudes e
femuy firme e feruente em ds. a
qual fez sua nobre geeracõ mais nobre per

1. melléklet: Árpád-házi Szent Erzsébet. *Ho flos sanctõrum] em lingoaje[m] p[or]tugue[s]*, Lixboa, 1513, fol. CCXXIIv. Biblioteca Nacional de Portugal, res-157-a, <http://purl.pt/12097/5/#/470> (2017. 10. 9.)

Historia da vida da gloriosa Rainha facta Isabel, molher do Catholico Rey dom Dinis sexto de Portugal, segũdo se escreue no breuiario dos conegos d' sãcta cruz de Coimbra, e na historia q̃ por authoridade da sancta Inquisiçãõ foi aprouada polo R. mestre frei Martinho de Medesma.

2. melléklet: Árpád-házi Szent Erzsébet. Diogo do ROSARIO, *Historia das vidas e feitos heroycos & obras insignes dos sanctos*, Coimbra, 1577, fol. XIIr., Biblioteca Nacional de Portugal, res-4267-v, <http://purl.pt/14688/1/index.html#/663/html> (2018. 11. 20.)

Historia da vida da bema Ventura
da sancta Isabel filha del Rey de
Ingria, escreuea sancto Antonino
terceira parte, z outros.

A Cerca do anno do senhor de mil
z dozētos z trinta floreceo em Ale

3. melléklet: Portugáliai Szent Erzsébet. Diogo do ROSARIO, *Historia das vidas e feitos heroycos & obras insignes dos sanctos*, Coimbra, 1577, fol. CXCIIIv, Biblioteca Nacional de Portugal, res-4267-v, <http://purl.pt/14688/1/index.html#/970/html> (2018. 11. 20.)

Fulho.

Santa Isabe

A Gloriosa santa Isabel Rainha de Portugal nasceo na era do nascimẽto de nosso senhor e redentor Jesu

4. melléklet: Árpád-házi Szent Erzsébet. Diogo do ROSARIO, *Historia das vidas e feitos heroicos e obras insignes dos sanctos*, Lisboa, 1585, 389r, Biblioteca Nacional de Portugal, res-3018-v, <http://purl.pt/14884/1/index.html#/795/html> (2017. 10. 9.)

¶ *Historia da vida da bemaventurada sancta Isabel filha del Rey de Vngria, escreuea S. Antonino na terceira parte, & outros.*

5. melléklet: Portugáliaiai Szent Erzsébet. Diogo do ROSARIO, *Historia das vidas e feitos heroicos e obras insignes dos sanctos*, Lisboa, 1585, 253r, Biblioteca Nacional de Portugal, res-3018-v, <http://purl.pt/14884/1/index.html#/523/html> (2017. 10. 9.)

*Hiſtoria da vida da glorioſa Rainha Santa Izabel,
molher del Rey D.D:nis.*

A Glorioſa Santa Izabel Rainha de Portugal naceo na era do Senhor de 1271. Foy filha del Rey Dom Pedro & de ſua molher Dona Coſtança Reys de Aragaõ. Cujo naci-

6. melléklet: Árpád-házi Szent Erzsébet. Diogo do ROSARIO, *Flos sanctorum: historia das vidas de Christo S.N. e de ſua Santissima Mãe, vidas dos santos e ſuas feſtas repartidas pellos doze mezes*, Lisboa, 1681, 561, Internet Archive, <https://archive.org/stream/flossanctorumhis00rosa#page/560/mode/2up> (2017. 09. 30.)

lages. Foy esta Santa filha del Rey de Ungria,
 & molher de Langrave Duque de Torongia.
 Sendo moça & criada em mimos, desprezou
 todas as cousas da mocidade, & mudouas em
 seruido de Deos de maneira q̄ claramente pa-

7. melléklet: Portugáliai Szent Erzsébet. Diogo do ROSARIO, *Flos sanctorum: historia das vidas de Christo S.N. e de sua Santissima Mãy, vidas dos santos e suas festas repartidas pellos doze mezes*, Lisboa, 1681, 820, Internet Archive, <https://archive.org/stream/flossanctorumhis00rosa#page/820/mode/2up> (2017. 09. 30.)

